

VIKING

2012

Norsk Arkeologisk Selskap
Norwegian Archaeological Society

VIKING

Norsk
arkeologisk årbok

Bind LXXV – 2012

Oslo 2012

UTGITT AV
NORSK ARKEOLOGISK SELSKAP

Redaksjon:

Unn Pedersen (hovedredaktør)
e-post: unn.pedersen@iakh.uio.no

Terje Birkrem Hovland
e-post: birkhovl@online.no

Anne Lene Melheim
e-post: a.l.melheim@iakh.uio.no

Egil Mikkelsen
e-post: egil.mikkelsen@khm.uio.no

Irmelin Axelsen (redaksjonssekretær)
e-post: viking-tidsskrift@arkeologi.no

**TIDSRIST FOR INNSENDELSE AV
MANUSKRIFT TIL VIKING 2013 ER 1. MARS 2013.**

På forsiden:
Drageformet spenne fra Skiplum av Prestegården i Sør-Fron, Oppland.
Foto: © Ellen Holte, KHM.

Utgivelsen er støttet av
Norges forskningsråd

Viking LXXV er satt med 10/12 Times Roman
og trykt på Multiart Silk
Grafisk produksjon: 07 Gruppen, 2012

ISSN 0332-608x

En fremmed fugl: «Danske» smykker og forbindelser på Østlandet i overgangen mellom vikingtid og middelalder

Et skattefunn fra Gresli i Tydalen i Trøndelag inneholder en fugleformet spenne framstilt i urnesstil med innslag av ringerikestil (figur 1; Schetelig 1910:99–100; Fuglesang 1980: appendix 3). Sølvspennen har fellestrekk med såkalte urnesspinner, men hovedmotivet er en fugl og ikke et fantasidyr med forføtter og opprullet hale (Bertelsen 1994:354). Fuglespennen har inntil det siste året vært enestående i norsk sammenheng, men har en parallell i et funn fra Toftegård på Fyn (Pedersen 2001:20). Greslispennen og den sørsandinaviske parallellen kan knyttes til en større gruppe spenner med en noe enklere utforming. Disse fuglespennene er en relativt «nyoppdaget» type fra overgangen mellom vikingtid og middelalder, men det finnes nå over 80 eksemplarer (Pedersen 2001:19, 29–32, katalog; se også Hårdh 2010:258). Utbredelsen konsentrerer seg spesielt til Nord-Jylland, men typen har stor spredning i hele Danmark og Skåne. Ut over dette er det kun et par funn fra henholdsvis Blekinge og Öland, samt noen få funn i Øst-England (Pedersen 2001:29–35; Hårdh 2010: 258, figur 11; Kershaw 2010:168–170, 270–274).

I løpet av det siste året har to nye norske fuglespinner dukket opp: begge fra Hedmark, fra Ullern store i Sør-Odal kommune og Jesnes nedre på Furnes i Ringsaker (figur 2 og 3). Ved første øyekast framstår de norske funnene som «fremmede», da de er funnet langt utenfor hovedutbredelsesområdet for spennetyper. Fuglespennene er imidlertid ikke de eneste spennene med et slikt spredningsmønster. Også urnesspinner, som utgjør en større funngruppe enn fuglespennene i norsk sammenheng, har størst utbredelse innen det som utgjør dansk område i sen vikingtid og tidlig middelalder: Danmark og Skåne. Det samme gjelder enkelte andre, mer uvanlige spennetyper. Hvordan skal disse funnene forstås?

For å forsøke å svare på dette vil jeg ta utgangspunkt i en forståelse av spenner som et element i påkledning. Smykker kan i likhet med klær forstås som et sosialt kommunikasjonsmiddel som både påvirker, og samtidig blir formet av, menneskelig samhandling (jf. Sørensen 1991:125; Eicher 1999). Med en slik innfallsvinkel vil jeg argumentere for at fuglespinner og urnesspinner som er funnet i Norge, har uttrykt kontakter og forbindelser til dansk område. I det følgende vil spennenes typologiske inndeling og datering bli diskutert. Deretter vil jeg foreta en undersøkelse av kontekster spennene opptrer i. På bakgrunn av dette vil spennene tolkes ut fra sosiale og politiske forhold ved overgangen mellom vikingtid og middelalder.

Spenner fra overgangen mellom vikingtid og middelalder

Urnesspinner er kanskje den mest kjente spennetyper fra slutten av vikingtid og begynnelsen av middelalder. Antall funn har steget radikalt i løpet av de siste 20–40 årene. Ifølge

Figur 1. Fugleformet spenne fra Gresli i Tydalen. Foto: Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet.

Lise Gjedssø Bertelsen (1994:347) økte gruppen i Danmark fra åtte spenner i 1968 til mer enn 100 eksemplarer i 1994. Økningen har gitt grunnlag for en finere inndeling av typer, og det er nå vanlig å skille mellom urnesspenner og spenner som tilhører den såkalte Ålborggruppen (Bertelsen 1992). Det er dessuten vanlig å skille ut fuglespenner/-fibler som en egen spennetype (Pedersen 2001).

Urnesspenner

Urnesspenner er, som Bertelsen (1994:347) påpeker, et litt misvisende navn på en type spenner der de fleste er utført i urnesstil, men som også omfatter eksemplarer framstilt i mammen- og ringerikestil, eller i en blanding av urnes- og ringerikestil eller romansk stil (Westergren 1986:3, 5; Bertelsen 1994:347, 354, 357). Spennene har gjennombrutt dekor. Motivet er et fantasidyr sett i profil med framføtter og opprullet hale, og dyret er omslynget av en eller flere slangelignende skapninger eller utspring, et såkalt dyreslyng (Westergren 1986:3; Bertelsen 1994:358). «Dyreslyng» kan i noen tilfeller ligne på plante- eller rankeornamentikk. Typen finnes over store deler av Skandinavia og Island, men har spesielt stor utbredelse i Danmark og Skåne, med en konsentrasjon til Nord-Jylland (Bertelsen 1994:345, 347, 358). Spennene har også en relativt jevn utbredelse i den sørlige delen av Norge. I Sverige utenfor Skåne finnes noen spredte funn, mens Målar-området er påfallende funn-

Figur 2. Fugleformet spenne fra Ullern store i Sør-Odal, Hedmark. Foto: Mårten Teigen, KHM.

tomt (Westergren 1986:8, 10, 12). Det finnes dessuten et par funn fra England som antakelig er skandinavisk import (Kershaw 2010:265, 267).

I senere år har antallet norske funn av urnesspinner økt noe, om enn ikke så voldsomt som i Danmark. I 1986 regnet Hans Westergren med 10 norske funn. Det fantes noen funn Westergren ikke kjente, og i tillegg er det gjort flere nye funn, slik at antallet norske urnesspinner nå er steget til 27 (se tabell 1¹). Hovedvekten av de norske funnene kommer fra Østlandet (figur 4). Urnesspennene er støpt i leirformer utarbeidet på grunnlag av en fast modell (f.eks. en blymodell eller et eldre smykke) og bearbeidet i etterkant. Teknikken medfører at det ikke finnes identiske eksemplarer. Framstillingen er derimot preget av serieproduksjon med serier av relativt ensartete spenner, mens få kan kalles unike (Westergren 1986:4, 6; Bertelsen 1994:351–353, 355–356; Lønborg 1994). De norske spennene danner sju grupper (tabell 2). De tilsvarer til en viss grad Westergrens (1986:6–10) gruppeinndeling.

Hovedparten av de norske urnesspennene tilhører to grupper: gruppe 1 og 2 (figur 5a og b). *Gruppe 1* former to undergrupper da åtte spenner er nesten identiske (gruppe 1A). De tre spennene i gruppe 1B skiller seg noe både fra gruppe 1A og fra hverandre. *Gruppe 2* består av åtte tilnærmet identiske eksemplarer. Spennene i gruppe 1 og gruppe 2 skiller seg hovedsakelig fra hverandre gjennom hvilken retning dyret vender, henholdsvis mot venstre og høyre, samt enkelte detaljer i føttenes stilling og i «dyreslyngnet». Begge grupper kan ellers karakteriseres som klassisk urnessstil. Hoveddyret har en framoverbøyd, løkkeformet hals, et hode som vender snuten inn mot brystet, og dyret er omgitt av dyreslyng. Komposisjonen

Tabell 1. Norske funn av urnesspenner, fuglespenner og andre typer

Nr.	Spennetype	Museumsnr.	Gård/sted	Kommune	Fylke	Funnkategori
1	Urnesspenne	C11438	Håberg	Notodden	Telemark	Gravfunn?/depot?
2	Urnesspenne	C14077	Jong østre	Bærum	Akershus	Løsfunn
3	Urnesspenne	C26519	By søndre	Hole	Buskerud	Løsfunn
4	Urnesspenne	C27822	Bø Nordgård	Lesja	Oppland	Løsfunn
5	Urnesspenne	C28696	Eriksmyr, Langangen	Porsgrunn	Telemark	Løsfunn
6	Urnesspenne	C30111	8 km sør for Lom stavkirke	Lom	Oppland	Løsfunn
7	Urnesspenne	C36204/TW4564	Tønsberg, Tollbugt. 9-11, Øvre Langgt. 65-67	Tønsberg	Vestfold	Byfunn
8	Urnesspenne	C37175	Gamlebyen, Oslogt. 6	Oslo	Oslo	Byfunn
9	Urnesspenne	C37710	Seierstad østre	Larvik	Vestfold	Løsfunn
10	Urnesspenne	C37769	Abildsø	Oslo	Oslo	Løsfunn
11	Urnesspenne	C38275	Bjørge	Gran	Oppland	Løsfunn
12	Urnesspenne	C52727/4	Koppang m/bakken nordre	Stor-Elvdal	Hedmark	Løsfunn
13	Urnesspenne	C52733/1	Faret av Gimsøy kloster	Skien	Telemark	Løsfunn
14	Urnesspenne	C53026	Gudim	Rakkestad	Østfold	Løsfunn
15	Urnesspenne	C53545	Horgen	Nes	Akershus	Løsfunn
16	Urnesspenne	C55966/1	Skøyen	Spydeberg	Østfold	Løsfunn
17	Urnesspenne	C56061	Bekkevoll	Fredrikstad	Østfold	Løsfunn
18	Urnesspenne	C56660	Ullern store	Sør-Odal	Hedmark	Løsfunn
19	Urnesspenne	C58294	Vetten	Ringsaker	Hedmark	Løsfunn
20	Urnesspenne	SM3934	Nes	Sauherad	Telemark	Løsfunn
21	Urnesspenne	Brit.Mus.1891-1021-102	Lyngved	Lom	Oppland	Løsfunn
22	Urnesspenne	Brit.Mus.1891-1021-103	Visted	Vågå	Oppland	Løsfunn
23	Urnesspenne	BRM1/3831	Borgund	Ålesund	Møre og Romsdal	Byfunn
24	Urnesspenne	BRM1/6387	Borgund	Ålesund	Møre og Romsdal	Byfunn
25	Urnesspenne	T5304	Trondheim, Vår Frues gt. 1, Realskolens tomt	Trondheim	Sør-Trøndelag	Byfunn
26	Urnesspenne	N95822	Trondheim, Folkebibliotekstomten	Trondheim	Sør-Trøndelag	Byfunn
27	Urnesspenne	N66326	Trondheim, Folkebibliotekstomten	Trondheim	Sør-Trøndelag	Byfunn
28	Fuglespenne	C57703	Ullern store	Sør-Odal	Hedmark	Løsfunn
29	Fuglespenne	C58291	Jesnes nedre	Ringsaker	Hedmark	Løsfunn
30	Fuglespenne	T2042	Gresli	Tydal	Sør-Trøndelag	Løsfunn/depot?
31	Ålborggruppen	BRM223/100	Bergen, Kroken 3.	Bergen	Hordaland	Byfunn
32	Særtype	C58123	Skiplum av Prestegården	Sør-Fron	Oppland	Løsfunn

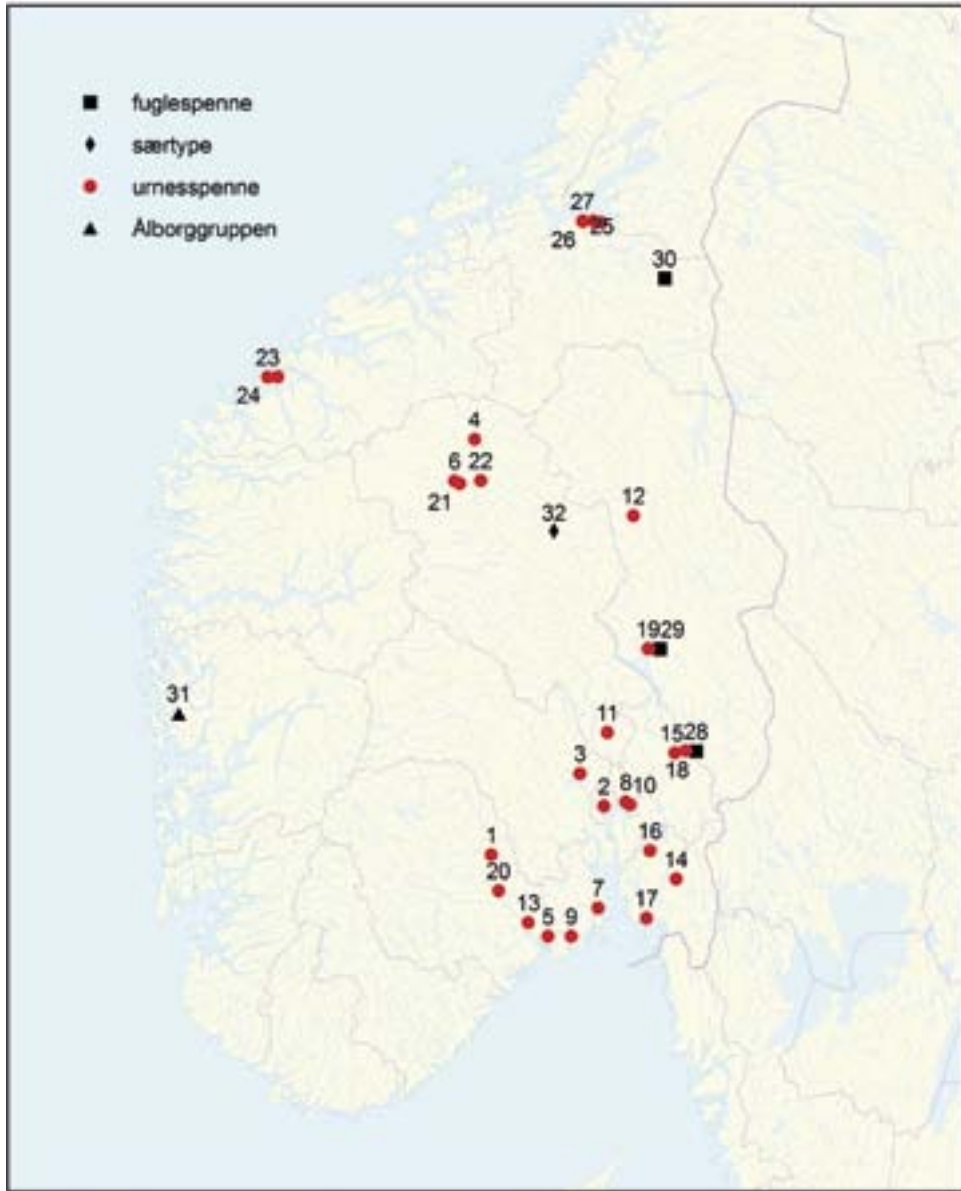

Figur 3. Fugleformet spenne fra Jesnes nedre, Furnes, Ringsaker, Hedmark. Foto: Ellen C. Holte, KHM.

Tabell 2. Norske urnesspenner: undergrupper.

Gruppe 1 A	Gruppe 1 B	Gruppe 2	Gruppe 3	Gruppe 4	Gruppe 5	Gruppe 6	Gruppe 7
C27822	C52727	C11438	C26519	T5304	C52733/1	C55966	N95822
C28696	Brit.mus.1891, 1021-102	C14077	C56061		[C37769?]		
C30111	C56660	C37175/G75488	N66326				
C36204/TW4564		C38275					
C37710		C53026					
SM3934		C53545					
BRM1/6387		C58294					
Brit.mus. 1891, 1021-103		BRM 1/3831					

Figur 4. Kart over utbredelsen av spennetyper i Norge. Tallene angir nr. i tabell 1. Kartgrunnlag Statens kartverk. Tillatelsesnr. NE12000 – 150 408SAS.

er preget av tilnærmet 8-tallsformete slynger. At disse to gruppene hovedsakelig består av nærmest identiske eksemplarer, tyder på at hver gruppe stammer fra en felles kilde (modell), eller at spennene er laget som avstøp av hverandre. Spennene varierer i størrelse, noe som kan tyde på at det sistnevnte er tilfellet. Ved denne framstillingsmetoden blir avstøpningen noe mindre enn modell-eksemplaret (Westergren 1986:4; Lønborg 1994:374). Man kan sannsynligvis regne med en viss samtidighet for spennene, selv om de *kan* ha blitt tilvirket med flere års mellomrom.

Spennene som tilhører de neste fem gruppene, er ikke mange i norsk sammenheng, men gjenfinnes i dansk og svensk område (Westergren 1986:10–20; Bertelsen 1994). *Gruppe 3* kjennetegnes av dyr med høyreist hals, hode som vender framover, og markert øre/nakke-topp (figur 5c). De tre spennene i gruppen er mer individuelt utformet enn eksemplarene i de to foregående gruppene, og den ene er trolig et feilstøpt eksemplar (C56061). *Gruppe 4*-spennen har et fuglelignende utseende med en tredelt kropp (figur 5d; jf. Westergren 1986:8, katalog nr. 23–28). Lignende spenner er funnet bl.a. i Skåne og på Öland. Spennene i *gruppe 5* har i likhet med gruppe 3 høyreist hals og framovervendt hode, men er grovere framstilt (figur 5e). Kroppens konturer er markert med linjer, og snutepartiet har den karakteristiske urnes-«snuteslyngen» (jf. Pedersen 2001:22). Den gjennombrutte dekoren framstår i enkelte tilfeller nærmest som runde «gjennomhulninger» som ikke følger kroppenes og dyreslyngenes konturer, men det skyldes sannsynligvis dårlig støping (Bertelsen 1994:353; Lønborg 1994:note 9). Westergren (1986:Katalog nr. 45 og 52) har samlet et par lignende spenner i en «rest- eller oppsamlingsgruppe», men foreløpig er det bare én norsk spenne, fra Faret i Skien, som med sikkerhet kan plasseres i gruppen. En spenne fra Abildsø i Oslo tilhører muligens samme gruppe, men den er så fragmentarisk at klassifiseringen er usikker.

I tillegg framstiller én norsk spenne et tilbakeskuende dyr (figur 5f). Samme positur går igjen på noen danske funn (Bertelsen 1994:Figur 15; Westergren 1986:Katalog nr. 48), men det er usikkert om spennene danner en egen gruppe. For enkelhets skyld har jeg likevel kalt den *gruppe 6*. Til slutt finnes en spenne fra Trondheim med tilnærmet spiralformet kropp (figur 5g) som utgjør *gruppe 7*. Det finnes et lignende eksemplar fra Lund i Skåne (Bertelsen 1994:Figur 7). Måten dyret er framstilt på er svært lik en gjennombrutt, rund spenne fra Wisbech i Cambridgeshire i England (figur 6). Den er framstilt i en engelsk variant av urnesstilen (Kershaw 2010:269). Trekk som regnes for engelske, er at kroppen er jevnbred og spiralformet, samt fravær av «kampmotivet» mellom to eller flere dyr.

Ålborg-gruppen og andre særtyper

En type spenner som tidligere ble inkludert blant urnesspennene, men som nå skilles ut som en egen type, er den såkalte *Ålborg-gruppen*. Det er en ensartet type framstilt i sen urnesstil (Bertelsen 1992:237, 245, 251). I likhet med urnesspennene har typen gjennombrutt dekor, men hovedmotivet er omgitt av en rund ramme. Motivet er alltid det store firebente dyret i urnesstilen, men «dyreslyngtet» mangler (Bertelsen 1992:242, 244–245, 252, 1994:353–354). Ålborgtypen er sterkt beslektet med, og påvirket av, de såkalte «guds lam»-fiblene. I likhet med Ålborg-gruppens spenner er de runde med et firefotet dyr framstilt i gjennombrutt ornamentikk, men motivet er utført i romansk stil. Dyret, som forestiller et lam, bærer dessuten en korsstav (Bertelsen 1992:246–249, 252). Spennene i Ålborg-gruppen er utbredt hovedsakelig på Nord-Jylland med en konsentrasjon rundt Limfjorden. 19 av totalt ca. 30

a)

b)

c)

d)

e)

f)

g)

Figur 5. Urnesspenn: a) gruppe 1: Bø Nordigård, Lesja, Oppland. b) gruppe 2: Jong østre, Bærum, Akershus. c) gruppe 3: By søndre, Hole, Buskerud. d) gruppe 4: Vår Fruesgt. 1, Trondheim. e) gruppe 5: Faret av Gimsøy kloster, Skien, Telemark. f) gruppe 6: Skøyen, Spydeberg, Østfold. g) gruppe 7: Bibliotekstomta i Trondheim. Foto: Ellen C. Holte, KHM (a-c og e-f) og Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet (d og g). Foto d og g er noe bearbejdet.

Figur 6. Rund, gjennombrutt spenne fra Wisbech i Cambridgeshire (etter Kershaw 2010: Katalog nr. 496).

eksemplarer er funnet i Ålborg amt, noe som har gitt navn til typen (Bertelsen 1992:Figur 3, 237, 240; Hårdh 2010:268). Av denne spennetyper er det (foreløpig) kun funnet én spenne fra Norge. Den kommer fra Bergen (figur 7).

Enkelte eksemplarer har felles trekk både med urnesspenner og Ålborg-gruppen, men tilhører ikke noen av typene. Alle er runde med gjennombrutt dekor med et dyremotiv. Bertelsen nevner fire danske spenner, hvorav tre fra Fyn og én fra Ålborg, som er svært like Ålborg-gruppen, med et stort, firefotet, tilbakeskuende dyr. To av de fynske spennene utviser trekk bakover i tid til ringerikestil (Bertelsen 1992:249–250). Beslektet med disse er en gruppe svenske spenner med utbredelse konsentrert til Skåne (figur 8), med fire eksemplarer fra Uppåkra, tre fra andre steder i Skåne og ett fra Gotland (Westergren 1986:10, 20; Hårdh 2010:265, 268, figur 10). De svenske spennene skiller seg fra Ålborg-gruppen ved at de framstiller et firefotet dyr med vinger, en drage, som er omslynget av et ormlignende dyr eller «dyreslyng». Dyrets kropp er sett i profil, mens hodet er framstilt sett ovenfra eller forfra. Dyrene er utført i romansk stil (Westergren 1986:10; se også Höhler 1984). Et nytt norsk funn fra Sør-Fron i Gudbrandsdalen kan knyttes til de svenske spennene. Spennen skiller seg fra de svenske fordi den ikke er rund, men flere detaljer i utformingen er likevel svært like de svenske funnene, bl.a. det firefotete bevingete dyret (figur 9). 8-talls kroppen ligner de klassiske urnesspennernes positur, og eksemplaret framstår som en overgangsform mellom urnesstil og romansk stil.

I denne sammenhengen bør også to engelske spenner nevnes: det ovenfor nevnte eksemplaret fra Wisbech og en spenne fra Pitney i Somerset. I likhet med spennene i Ålborg-gruppen har de rund ramme, er gjennombrutt og motivet er framstilt i urnesstil. Samtidig avviker motivet så mye fra de danske eksemplarene at de kategoriseres som en egen engelsk gruppe spenner med urnesstil (Kershaw 2010:166, 267–270). Motivet med det spiralformete, jevnbrede dyret med en markert fot gjenfinnes imidlertid som nevnt på en urnesspenne fra Trondheim.

Figur 7. Spenne av Ålborg-gruppen fra Kroken 3 i Bergen. Foto: Svein Skare, Universitetsmuseet i Bergen.

Fugleformete spenner

Fugleformete spenner utgjør en siste «hovedtype» av spenner fra overgangen mellom vikingtid og middelalder. Typen har størst utbredelse i dagens Danmark og Skåne, og en konsentrasjon på Nord-Jylland. Den inndeles i tre grupper: spenner i 1) ringerike- og/eller urnesstil, 2) «naturalistiske» og 3) «stiliserte» spenner. Den sistnevnte gruppen deles videre i to varianter eller undergrupper (Pedersen 2001:20–29). Langt de fleste fuglespennene tilhører de to siste gruppene, dvs. naturalistiske og stiliserte spenner. Disse to gruppene er relativt enkelt utformet og kan i liten grad knyttes til bestemte stilretninger (Pedersen 2001:20–22, 39). En av de to stiliserte variantene eller undergruppene har imidlertid et gjennombrutt «flettverk» over vingen som kan minne om urnesstil (Pedersen 2001:29). Som nevnt er det funnet tre fugleformete spenner i Norge. Spennen fra Gresli-skatten (figur 1) tilhører den første gruppen med sin blanding av stilelementer fra henholdsvis ringerike- og urnesstil (Pedersen 2001:20–22; Fuglesang 1980:appendix 3). Det samme gjelder spennen fra Jesnes nedre (figur 3), som er utformet i urnesstil, med det som ofte beskrives som en «nakketopp», men som kan forstås som et øre, en «slyng» eller løkke på snuten, og dråpeformet øye med spissen vendt framover. Eksemplaret fra Ullern store (figur 2) er derimot

Figur 8. Rund, gjennombrutt spenne fra Uppåkra i Lund (etter Hårdh 2010:Figur 10).

Figur 9. Drageformet spenne fra Skiplum av Prestegården i Sør-Fron, Oppland. Foto: Ellen Holte, KHM.

mye enklere utformet og tilhører den «naturalistiske» gruppen med markerte «fjær» og dekor (jf. Pedersen 2001:22).

Geografisk utbredelse og representativitet

De norske funnene av urnes- og fuglespinner stammer hovedsakelig fra Østlandet (figur 4), og det er særlig urnesspennene som dominerer. Urnesspinner har størst utbredelse i Danmark og Skåne, og alle undergruppene av typen som finnes i Norge, er også utbredt der. Det samme gjelder fuglespennene og spennen som tilhører Ålborg-gruppen. Spennetyperne kan altså i lys av det geografiske spredningsmønsteret karakteriseres som «danske». Ålborg-gruppens spenner framstår med sitt utbredelsesmønster som en lokal «Limfjords-type». I Mälär-regionen og Midt-Sverige er det derimot gjort få funn (Westergren 1986:12; Pedersen 2001:30).

Hovedvekten av spennene er løsfunn som til stor del er gjort med metalldetektor. Det kan derfor diskuteres i hvilken grad metallsøkervirksomheten har vært utslagsgivende for det geografiske funnmønsteret (jf. Pedersen 2001:29). Lovgivningen i de skandinaviske landene er forskjellig, noe som kan ha bidratt til dagens funnbilde. Svensk forbud mot metalldetektorsøk kan være utslagsgivende for en generell mangel av funn i svensk område, med unntak av Skåne, hvor søkere har deltatt ved enkelte arkeologiske undersøkelser (Hårdh 1999, 2003). Den store mengden av funn fra Nord-Jylland, og spesielt Limfjordsområdet, kan på sin side skyldes at detektorbrukerne har vært spesielt aktive der (Pedersen 2001:29). Ansamlingen av funn på Østlandet kan likeledes reflektere at søkeaktiviteten i denne landsdelen har vært større, og pågått lenger, enn i flere andre regioner.

Det kan ikke sees bort fra at dette har påvirket det geografiske spredningsmønstrer, men noen forhold antyder at spredningsmønstrer ikke utelukkende er bestemt av detektorvirksomhet. Metallsøkervirksomheten har for eksempel vært svært omfattende og pågått i lang tid på Bornholm (Pedersen 2001:29). En kunne altså forventet en større mengde funn derfra. Stor søkeaktivitet forklarer heller ikke overvekten av østlandske funn, da hovedparten av spennene er framkommet på andre måter enn ved metalldetektorsøk. Man kunne derfor forventet funn fra andre områder av Norge hvor bruk av metalldetektor har vært mindre vanlig. For øvrig har metallsøkervirksomheten vært relativ stor i Rogaland i senere år, uten at det har resultert i funn av de aktuelle spennetyperne (pers. medd. Kristine Orestad Sørgaard). Når det gjelder forskjellene mellom Skåne og Mälars-regionen i antall funn, kan dette etter min mening ikke bare skyldes metallsøkervirksomhet i Skåne. Flere av funnene fra Skåne er gjort *før* det ble vanlig med metallsøking, bl.a. under utgravninger i middelalderbyen Lund og i kirker. Westergrens (1986:1) funnmateriale er for eksempel samlet inn før 1980, dvs. før metallsøkervirksomheten slo igjennom. Om man sammenligner med situasjonen i Norge, hvor flere funn er gjort i forbindelse med jordbruksaktiviteter som pløying, kornskjæring og potetplukking, kunne man ventet seg funn fra de rike jordbruksbygdene i Mälars-området, samt flere fra Väster- og Östergötland. Pedersen (2001:30) poengterer for øvrig at det ikke er funnet fuglespinner i byen Sigtuna i Uppland. Dette virker ikke tilfeldig, da det er funnet fuglespinner og/eller urnesspinner i middelalderbyer både i Danmark, Skåne og Norge, samt på Öland og Gotland (Westergren 1986; Bertelsen 1992, 1994; Pedersen 2001:30).

Metallsøking *har* likevel virket inn på funnbildet, ikke minst når det gjelder antall funn. Det ser for øvrig ut til at den store ansamlingen av funn på Nord-Jylland muligens utviskes noe, til fordel for en mer generell spredning i andre områder av Danmark, ettersom detektorvirksomhet blir vanlig også der. I de senere år har det framkommet funn av både fuglespinner og spenner som tilhører Ålborg-gruppen fra andre områder av Danmark (pers. medd. Anne Pedersen). Generelt ser det imidlertid ut til at metallsøk hovedsakelig bidrar til en fortetning av funn i områder hvor det allerede er funnet spenner. Det må likevel tas et visst forbehold angående de manglende funnene fra Mälardalen og Midt-Sverige i og med forbudet mot søkervirksomhet. Virksomheten har for øvrig bidratt til at antallet norske funn har vokst, slik at det «danske» innslaget er blitt tydeligere enn det var tidligere. Hva forteller dette spredningsmønstrer om funnernes betydning i norsk sammenheng? Jeg vil komme tilbake til dette, men først vil jeg gå nærmere inn på dateringen av spennefunnene.

Datering av spennetyperne

Urnesspinner

Svært mange urnesspinner er løsfunn. Spennene kan derfor sjelden dateres ut fra funnkontekst, bortsett fra at flere funn kommer fra lokaliteter i Danmark og Skåne som dateres til vikingtid og middelalder (Westergren 1986:6; Bertelsen 1994:357–358). Noen spenner stammer imidlertid fra arkeologisk undersøkte kontekster, og enkelte er funnet sammen med mynter som gir en *terminus post quem*-datering, dvs. angir det tidligste tidspunktet funnene kan ha blitt deponert.

Ett funn som kan dateres på grunnlag av kontekst, er en urnesspenne funnet i en brønn i Gammel Hviding. Brønnen er dendrokronologisk datert til år 1100 (Bertelsen 1994:357). På Lindholm Høje er en urnesspenne funnet i et kulturlag i en avfallsgrop, hvor det også lå en mynt fra 1039–1046 (Ramskou 1956:185). En urnesspenne er funnet i et skattefunn fra Gundslevmagle Mark på Falster. Skatten er nedlagt mellom ca. 1050 og 1100 (Bertelsen 1994:357; Pedersen 2001:21–22). En urnesspenne og to «urnesverksteder» i Lund er stratigrafisk datert til henholdsvis 1075–1150 og 1100–1150 (Bertelsen 1994:357; Hårdh 2010:268). Det ble funnet to urnesspennener under utgravninger på Bibliotekstomten i Trondheim. Spennene tilhører fase 3–4 og fase 10, som dateres til henholdsvis ca. 1025–1175 og ca. 1225–1600 (Nordeide 1989:9, figur 3, 13, 48, 111, figur 20). I Oslogate 6 i Gamlebyen i Oslo lå en urnesspenne i det underste brantrinnet (brann 1, rute Ø-6). Det dateres til ca. 1100 eller helt i begynnelsen av 1100-tallet (pers. medd. P.B. Molaug; sml. Molaug et al. 2000). En urnesspenne fra Tønsberg stammer fra et lag som dateres fra sent 1100-tall til rundt 1200 på grunnlag av funn av en brakteat, samt stratigrafisk forbindelse med et annet bebyggelsesområde i middelalderbyen. Det er imidlertid i liten grad tatt hensyn til annet gjenstandsmateriale ved dateringen av laget (Flodin og Runeby 1986:24, bilag 7, 5–13, 16).

Ut over de relativt få daterbare kontekstene avhenger en nærmere datering av urnesspennener av stiltrekk. Det er hovedsakelig urnesstilens periode som er typens bruksperiode, med enkelte tidlige funn i mammen- og ringerikestil, og noen sene funn med en sammenblandet form av urnes- og romansk stil (Bertelsen 1994:357–359). Mammenstil dateres til siste halvdel av 900-tallet. Ringerikestilen oppstår på slutten av 900-tallet, og overlapper med urnesstilen som blir vanlig fra midten av 1000-tallet og er i bruk til midten av 1100-tallet (Fuglesang 1980:14–26; Bertelsen 1992:251 med henvisning til Bonde et al. 1991:234; Solberg 2000:234).

Westergren (1986:7–9) skiller mellom en eldre og yngre gruppe spenner utført i urnesstil. Han utpeker en gruppe urnesspennener som er av relativt dårlig kvalitet og preget av en nærmest industrimessig tilvirkning (Westergren 1986:9, nr. 35–43). Spennene er små av størrelse, og stilistisk framstilt. Gruppen omfatter ni-ti spenner, hvor hovedparten stammer fra kulturlag i tidlige middelalderbyer. De fleste funnene er fra Skåne og Lund, men én spenne kommer fra Visby på Gotland. Westergrens gruppe inkluderer dessuten et eksemplar fra By søndre i Hole kommune i Buskerud. Ut fra funnomstendighetene og dendrokronologi daterer han gruppen til 1100–1150 (Westergren 1986:9, 11; se også Bergman og Billberg 1976:206–207). By-eksemplaret skiller seg noe fra de andre spennene i Westergrens gruppe, fordi det er mer naturalistisk laget. Det er imidlertid svært likt urnesspennen fra Trondheim, som dukket opp i laget som dateres til 1225–1600. Det virker derfor som urnesspennen var gammel da den havnet i dette laget. Grunnene til dette kan være mange, men den kan f.eks. ha vært et arvestykke som var i bruk i lang tid.

En annen gruppe urnesspennener er av høyere kvalitet og framstår som mer plastisk utformet, i klassisk urnesstil (jf. Westergren 1986 nr. 1–22). Her inkluderer Westergren (1986:7–8, 15–16) flere norske spenner som faller innenfor min gruppe 1 og 2. Han daterer gruppen til rundt midten av 1000-tallet ved hjelp av funnet fra Lindholm Høje (Westergren 1986:8, 11). Hovedvekten av de norske spennene kan knyttes til denne gruppen, inkludert eksemplaret fra Tønsberg med den stratigrafiske dateringen til sent 1100-tall.

Av de norske urnesspennene er det bare én som kan knyttes til andre stilarter enn skandinavisk urnesstil: eksemplaret fra Trondheim, der dyret er framstilt på en måte som ligner

engelsk urnesstil. Engelsk urnesstil dateres tilbake til slutten av 1000-tallet og framover (Owen 2001:220; Kershaw 2010:321 med henvisninger), mens den engelske spennen, som Trondheim-spennen ligner på, dateres på grunnlag av en utsmykning på Norwich katedral og en skriftlig kilde til ca. 1100–1150 (Kershaw 2010:321).

Ålborg-gruppen og andre særtyper

Den eneste av spennene i Ålborg-gruppen som kan dateres relativt nøyaktig ut fra kontekst, er spennen fra Kroken 3 i Bergen. Den kommer fra lag 88 / fase 11, som er stratigrafisk datert til siste fjerdedel av 1100-tallet og eldre enn bybrannen i Bergen i 1198 e.Kr. (Dunlop 1985:6, 11, 26, 56; Bertelsen 1992:250–252; Molaug 1998:78). En annen av Ålborg-gruppens spenner er framkommet gjennom en utgravning ved Viborg Søndersø på Jylland. Den er funnet i et lag som inneholdt gjenstander fra ca. år 1000 til 1300 (Bertelsen 1992:250–251). Generelt dateres spennegruppen til rundt 1100, eller yngre enn 1060/70 og eldre enn bybrannen i Bergen i 1198. Dateringen er i hovedsak basert på spennenes sene stiltrekk og den stratigrafiske dateringen av eksemplaret fra Bergen (Bertelsen 1992:251).

Enkelte av de svenske runde, gjennombrutte spennene med dragemotiv, som den unike «dragespenne» fra Sør-Fron kan knyttes til, stammer fra utgravninger. En spenne kommer fra et stolpehull til en stavkirke i Hammarlunda i Skåne som dateres til 1050–1075 e.Kr., og en annen fra vikingtids- og middelalderbosetning i Tommarp i Skåne. Imidlertid er dateringen av kontekstene bl.a. basert på spennene (Westergren 1986:9–10, 20; Hårdh 2010:265, 268, figur 10). En tredje spenne kommer fra kvarteret Apotekaren i Lund og kan i følge Westergren (1986:10) dateres til 1100-tallet, men det er usikkert om det dreier seg om en stratigrafisk eller stilistisk datering. Det store, bevingete dyret som utgjør hovedmotivet på de svenske spennene, er utført i romansk stil (Westergren 1986:10; se også Hohler 1984). Dyreslynet på de svenske spennene og 8-tallsformen på det unike norske eksemplaret er derimot forbundet med urnesstil. Stilistisk framstår spennene derfor som en blanding av urnes- og romansk stil, og kan dermed dateres til siste halvdel av 1000- eller 1100-tallet (Westergren 1986:10; Hårdh 2010:265).

Fuglespenner

Også enkelte fuglespenner opptrer i daterbare kontekster. Gresli-skatten, med den fugleformete spennen i ringerike- og urnesstil, kan på grunnlag av mer enn 2000 mynter dateres til etter ca. 1080 (Skaare 1976:no. 143; Fuglesang 1980:appendix 3; Pedersen 2001:22). En fugleformet spenne av naturalistisk type inngår i et skattefunn med over 4000 mynter fra Johannishus i Blekinge. Skatten må være lagt ned etter 1120. Funnet inneholder en del smykker og mynter fra andre halvdel av 1000-tallet, noe som kan tyde på at også den fugleformete spennen tilhører dette tidsrommet. En blymodell for en naturalistisk fuglespenne er funnet under en arkeologisk utgravning i Lund. Modellen dateres ut fra funnkonteksten til ca. 1020–1050 (Pedersen 2001:26). Ellers er en fugleformet spenne funnet i Köpingsvik på Öland sammen med gjenstander som dateres til vikingtid og middelalder (Pedersen 2001:30).

De fleste fuglespennene er likevel løsfunn og dateringen av typen er derfor hovedsakelig basert på stilistiske og tekniske detaljer. To-fliket nålefeste, som er vanlig i yngre jernalder, finnes på de to første gruppene. Tverrstilt enkeltflik, som er vanlig fra vikingtid og middelalder, er vanlig på den siste gruppen (Pedersen 2001:29). De norske fuglespennene faller

inn under de to første gruppene. I tillegg til trekk ved stilistiske spenner som ligger nær urnesstil (jf. over), er det en påfallende likhet mellom en fuglefigur på en Magnus den gode-mynt som er preget i Lund 1042–1047, og utformingen av de naturalistiske fugespennene. Dette støtter en generell datering av spennene til siste halvdel av 1000- og begynnelsen av 1100-tallet (Pedersen 2001:29, 32, 45).

Oppsummering: Datering norske funn

Samlet sett er det bare tre spenner blant de norske funnene som har stiltrekk som kan knyttes til andre stilarter enn urnesstilen. Dette er den fugleformete spennen fra Gresli, som har enkelte trekk som peker mot ringerikestil, den unike spennen fra Sør-Fron, som er preget av både urnesstil og romanske stiltrekk, og urnesspenner fra Trondheim, som har stiltrekk som gjerne settes i sammenheng med en engelsk variant av urnesstilen. Tyngden av funn ligger i «urnesperioden», dvs. mellom ca. 1050 og 1150 e.Kr., med mulig unntak for urnesspennene fra Trondheim og Tønsberg som er framkommet i kulturlag som gis en noe senere datering. Det er dermed klart at urnesspenner var i bruk i hele tidsrommet fra slutten av 900-tallet til rundt 1150 (Bertelsen 1994:357–359), mens de i *norsk* sammenheng tilhører perioden ca. 1050–1150. Hovedvekten av de norske urnesspennene (gruppene 1 og 2) kan antakelig dateres til midten av 1000-tallet, mens enkelte eksemplarer (gruppe 3 og 7) trolig faller innenfor perioden ca. 1100–1150. Ålborg-gruppen blir vanlig litt senere enn urnesspennene, fra rundt 1100 (Bertelsen 1992:251). Denne spennetypen ser imidlertid ut til å ha et begrenset bruksområde innen «kjerneområdet» til urnesspennene, ved Limfjorden. Fuglespennene tas i bruk fra rundt 1050, dvs. omtrent på samme tidspunkt som urnesspennenes hovedbruksperiode tar til. Typen er i bruk til begynnelsen av 1100-tallet, dvs. at den går ut av bruk noe tidligere enn de andre spennetyperne. De norske fuglespennene tilhører den tidligste delen av typens bruksperiode. Hoveddelen av de norske funnene av de ulike «danske» spennetyperne synes altså å tilhøre siste halvdel av 1000-tallet.

Funnsteder og funnkontekster

De aller fleste spennene i Skandinavia er som nevnt løsfunn. Mange er åkerfunn, og en stor mengde er framkommet ved hjelp av metalldetektor. Dette gjelder også funn som har kommet fram i forbindelse med arkeologiske utgravninger. Metalldetektorfunn gir som regel begrenset mulighet til å utrede den umiddelbare sammenhengen funnet har inngått i. Funnstedet kan likevel si noe om en overordnet funnkontekst. Ålborg-gruppens spenner stammer for eksempel overveiende fra handels- og/eller verkstedsplasser eller steder med religiøs og politisk betydning i nærheten av viktige ferdselsårer på Nord-Jylland (Bertelsen 1992:250–251). De danske urnesspennene er funnet ved bosteder (gårder, byer, landsbyer), handelsplasser og nær kirker (Bertelsen 1994:350–351, 357–358). I flere tilfeller opptrer fuglespennene, urnesspenner og/eller spenner av Ålborg-gruppen på samme lokaliteter, f.eks. i Sebbesund, Gammel Hviding og Lund (Bertelsen 1992:Katalog; Christensen og Johansen 1992:209; Bertelsen 1994:Katalog; Pedersen 2001:29, katalog).

Det er bare én spenne som med sikkerhet representerer et gravfunn: urnesspenner fra Vivallen i Funäsdalen i Härjedalen (Bertelsen 1994:350–351, 360, fotnote 2). En osteologisk analyse har vist at det er et barn i seks-sju årsalderen som er gravlagt med spennen, men barnets kjønn er ukjent (Iregren og Alexandersen 1997:81). Vivallen er en samisk gravplass

(Zachrisson 1997). Urnesspennen fra Håberg, Notodden, Telemark kommer fra en «større haug», hvor det også ble funnet en spydspiss av eldre jernalders form og et munnbitt. Funnet er ikke framkommet gjennom en faglig undersøkelse. Det er derfor uvist om urnesspennen har tilhørt en grav, eller om den er deponert i haugen av en annen årsak. Eksakt funnsted er ikke angitt, men det er spesifisert at munnbittet skal være funnet lenger opp i haugen enn de andre to gjenstandene. Dette tyder på at spennen har ligget et stykke nede i haugen da den ble funnet. Det virker dermed ikke som om spennen er tilfeldig mistet, men det kan muligens dreie seg om et bevisst nedlagt depot.

Enkelte spenner stammer fra depoter. En urnesspenne er funnet på en samisk offerplass ved Vindelgransele i Lycksele socken i Lappland/Västerbotten sammen med andre smykker, pilspisser, horn/gevir og dyrebein, flint, glimmer og stein (Serning 1956:15, 22, 157–160, pl. 56; Westergren 1986:7). Funnet fra Gresli i Tydalen med sølvmynter, bruddsølv og den fugleformete spennen av forgylt sølv i urnes- og ringerikestil ble oppdaget under potetplukking «på et sted hvor tidligere en stenrøs var ryddet bort» (Rygh 1879:284–285). På grunnlag av funnets sammensetning er det ikke sannsynlig at det dreier seg om et gravfunn. Depoter fra vikingtid og tidlig middelalder blir imidlertid gjerne funnet i eller i nærheten av røyser, steinurer, (grav)hauger og store steiner (Hedeager 2003:153–157; Ryste 2005:56, 60–65; Spangen 2005:67–68; Glørstad 2010:155–156; Spangen 2010:94–98). En urnesspenne og en fuglespenne opptrer i depoter fra henholdsvis Gundslevmagle Mark på Falster og Johannishus i Blekinge. Disse depotene karakteriseres, i likhet med Gresli-funnet, som «sølvskatter». Blekinge-funnet har et lignende innhold som Gresli-funnet, mens depotet fra Gundslevmagle Mark er et rent smykkedepot. Sølvskattene fra vikingtid og tidlig middelalder er gjerne blitt tolket som økonomiske verdier som er gravd ned eller gjemt bort i krisesituasjoner (f.eks. Krag 1995:213–214). I senere år er det imidlertid åpnet opp for å forstå slike funn som ofringer. Det er vist at depotene gjerne opptrer i grenseområder eller på overgangen mellom ulike typer landskap, slik som for eksempel innmark og utmark, eller mellom vann og tørt land, i myr og fjell/steinrøyser (Hedeager 2003:153–157; Ryste 2005:56, 60–65; Spangen 2005:94–98; Glørstad 2010:155–156; Spangen 2010:67–68). Depoter finnes også i grenseområder mellom en samisk og norrøn befolkning (Spangen 2005:98, 131, 2010:75). Gresli-funnet representerer muligens et depot av sistnevnte type, da det ligger innen sørsamisk område, i et område der det også i dag finnes både en norsk og en sørsamisk befolkning. Skatten ble dessuten funnet på et sted hvor det hadde ligget en steinrøs, og tilknytning til steinrøyser framheves spesielt ved plassering av denne typen depoter (Spangen 2005:94–98). Funnstedet ligger for øvrig i en fjellbygd opp mot et større fjellparti som strekker seg mot svenskegrensen og inn i Sverige, like nord for Vivalen. Marte Spangen (2005:136–137, 2010:75) har pekt på muligheten for at depoter i norrøn/norsk-samisk grenseområde fra sen vikingtid og tidlig middelalder kan ha vært et uttrykk for en hybrid befolkningsdel. Dette var en befolkning med en blandet identitet som befant seg i en posisjon mellom norrøne og samiske grupper. Hun mener at den hybride gruppen kan ha fungert som mellommenn i for eksempel handel og utveksling mellom de norske/norrøne og samiske etniske gruppene. Posisjonen som mellommenn kan ha vært en viktig del av den hybride befolkningsgruppens identitet.

Enkelte spenner har dukket opp ved arkeologiske utgravninger i de tidligste middelalderbyene i Norge. Det er gjort funn av urnesspenner og/eller spenner med urnesstil (dvs. Ålberg-gruppen) både i Gamlebyen i Oslo, Tønsberg, Bergen, Trondheim og ved kaup-

angen Borgund på Sunnmøre. I Trondheim er det funnet tre, og i Borgund to urnesspenner. Den ene urnesspenner fra Borgund stammer fra et omblandet, svart, steinfylt lag som er påfylt over eldre bosetningsspor i flere omganger. Den andre ble funnet under et neverlag i en gammel dreneringsgrøft (Herteig 1957:37, 43–45; Westergren 1986:7; Larsen 2008:44, 50). Et av funnene fra Trondheim er fra Vår Frues strete/gt. 1. Funnet kom fram i forbindelse med byggearbeider, og det finnes få opplysninger om konteksten bortsett fra at spennen ble funnet på et sted det tidligere var funnet en del middelaldergjenstander. Gjenstandsfunnene, som bl.a. omfatter baksteheller og kokekar, antyder at det har stått en bolig på tomten i alle fall i deler av middelalderen (Rygh 1899:119–120). De to andre funnene fra Trondheim ble gjort under utgravninger på Bibliotekstomten (Nordeide 1989:9, figur 3, 13, 48, 111, figur 20). Spennene stammer fra ulike steder på tomten, men begge fra det som karakteriseres som boligområder. Den ene spennen er funnet i et område hvor det muligens også ble drevet med lærhåndverk (Nordeide 1989:46–64, 109–115).

Spennen fra Oslogate 6 i Oslo stammer fra nordre del av middelalderbyen. Den er funnet i et område med spredt bybebyggelse, men ikke i tilknytning til en bygning (pers. medd. P.B. Molaug, sml. Molaug et al. 2000). Spennen fra Kroken 3 i Bergen, som tilhører Ålborggruppen, kommer fra lag 88 / fase 11. Kulturlagene fra denne fasen viser at området har vært et boligområde, der det har vært drevet med litt håndverk, men antakelig ikke handel (Dunlop 1985:6, 11, 23–28, 52, 56; Bertelsen 1992:251–252; Molaug 1998:44–45, 78). Urnesspenner fra Tønsberg stammer fra et kulturlag som omfatter både spor etter bolig og metallhåndverk. Utgraverne setter spennen i sammenheng med boligene, og ikke med håndverket (Flodin og Runeby 1986:24, bilag 7, 5–13, 16).

Flere norske funn er gjort i tilknytning til plasser som kan ha fungert som produksjons- og/eller handelsplasser. Urnesspenner fra Faret er et løsfunn fra eller ved en tidligkristen kirkegård. Funnet ble gjort i forbindelse med en utgravning. Undersøkelsen viste at plassen har vært benyttet, trolig kontinuerlig, fra romertid av med et relativt stort kokegropfelt, etterfulgt av en gravplass i yngre jernalder. Fra midten av 900-tallet ble det etablert en tidlig kristen gravplass ved Faret, og flere etterfølgende kirkeanlegg ble reist på stedet fra rundt år 1000 til omkring 1400 (Reitan 2006). Det er påvist støpeaktivitet og finsmiing av bronse gjennom smeltedigler med bronsefragmenter, et fragment av en støpeform, smeltedråper og bronseklipp. Funn av jernslag og redskaper som meisel og syl, bryner og bryneemner er tolket som mulige tegn på jernbearbeiding og handelsvirksomhet (Reitan 2006:254–256).

Lignende forhold finnes på Koppangjordet, som ligger på en øy i Glomma like ved Koppang i Østerdalen. Der har også en urnesspenne dukket opp. På Koppangjordet er det bl.a. påvist et stort koksteinslag og en middelalderkirketuft. Stedsnavnet, som er avledet av det norrøne ordet *kaupangr*, tyder på at det har vært drevet handel på plassen (Fosvold 1936:23, 245–248; Sørensen 1975:40; Bergstøl 2008:203–204). Det samme gjør metallfunn m.m. fra pløyelag (Røstad 2011:269–272). På Ullern, som ligger langs Glomma i Sør-Odal, er det funnet både en urnesspenne og en fugleformet spenne. Også her har det ligget en middelalderkirke. En rekke metall søkerfunn fra åkrene vest og nord for kirkestedet representerer sannsynligvis spor etter overpløyde graver fra eldre og yngre jernalder. Dette støttes for øvrig av opplysninger om gravhauger på Ullern som ble slettet rundt midten av 1800-tallet (Kirkeby 1966:55). Funn av flere vektlodd, bryner og støpeavfall kan kanskje tyde på at det har vært drevet en form for produksjon og/eller handel på stedet. Om spennene fra overgangen mellom vikingtid og tidlig middelalder skal settes i sammenheng med en eventuell

handelsvirksomhet, er mer usikkert. Det er ikke funnet noen spor etter støping av slike spenner i Norge. Likevel kan karakteren av det norske materialet, som er dominert av to serier med svært like spenner (dvs. gruppene 1 og 2), tyde på at i alle fall disse spennene er produsert i norsk område.

Det er funnet en urnesspenne på Horgen, som ligger ved Vorma i Nes kommune i Akershus. Der er det også framkommet flere metalldetektorfunn fra vikingtid og middelalder. Funnene synes hovedsakelig å representere gravfunn, men funn av vektlodd kan igjen muligens antyde handels- eller rettslig virksomhet. Det mest sannsynlige handelsstedet i vikingtid og tidlig middelalder ved Vorma ligger imidlertid noen kilometer lenger nord for Horgen, ved Bjørkomp (avledet av *Birkikaupangr*, jf. Braathen 1989:111). På Horgen er det funnet en ryttergrav fra slutten av 900-tallet (Braathen 1989:69–79). Det samme gjelder for et annet sted der det er funnet en urnesspenne: Seierstad i Vestfold. Der lå en ryttergrav i tilknytning til et større gravfelt (Braathen 1989:56–57, 107–108; Rødsrud 2005). Helge Braathen (1989:141) setter slike graver, og gårdene gravene stammer fra, i forbindelse med en kongelig institusjon og funksjon i rikssamlingsperioden. Han regner med at menn som ble gravlagt med rytterutstyr som sporer og stigbøyler, representerer lendemenn, herser, lagmenn eller lignende. Gårdene der ryttergravene opptrer, ligger ved sentre der hovedkirkene blir bygd i middelalderen (Braathen 1989:150, 153). Hedrum kirke, som muligens går tilbake til 1000-tallet, ligger rett nord for Seierstad i Lågendalen (Braathen 1989:108).

Både Ullern og Horgen representerer for øvrig navn som forbindes med førkristen tro og kult. Det samme gjelder gården Disen, som ligger rett overfor Ullern på den andre siden av Glomma, samt nabogården til Horgen som heter Veset (Olsen 1915:290; Braathen 1989:111). Også Gudim i Rakkestad, hvor det er funnet en urnesspenne, hentyder til førkristen tro. På disse gårdene har man trolig hatt hov eller praktisert kult rundt førkristne guddommer som guden Ull og disene. Tingsteder har ofte vært knyttet til gamle hov eller helligsteder slik som Ullern (Kirkeby 1966:41; Steinsland 2005:372). Guden Ull forbindes for øvrig med norrøn rettsorden (Steinsland 2005:245). Nabogården sør for Seierstad, Bommestad, har muligens vært et tingsted (Braathen 1989:108). På denne gården er dessuten et av Nordens største kokegropfelt påvist, noe som tyder på at stedet har fungert som en viktig samlingsplass langt bakover i jernalderen. Kokegropfeltet har vært holdt fram som en mulig forløper til tingfunksjonen på gården (Samdal og Bukkemoen 2008:261–262).

Horg, hov og tingplasser har vært sentrale steder der større menneskemengder har vært samlet regelmessig. At smykker mistes der det har vært større menneskeansamlinger og/eller der smykker er tilvirket, er ikke uvanlig (Nielsen og Loveluck 2006:73). Samlende funksjoner som kultutøvelse har antagelig vært lagt til sentrale gårder, dvs. gårder der ledende slekter har bodd (Steinsland 2005:281–289). Ved overgangen til kristendommen fikk man en slags fortsettelse av dette fenomenet ved at ledende familier, ofte tilhørende aristokratiet, anla private kirkesteder (Helle 1995:31; Krag 1995:192–193; Brendalsmo 2009:84–85). De tidlige kirkene ble vanligvis anlagt nær jernalderens førkristne gårdsgravfelt (Brendalsmo 2009:85). Et slikt tidlig-kristent kirkested fantes ved Faret. På Faret kunne det påvises stedskontinuitet fra den førkristne gravplassen til anleggelsen av den første kristne «kirkegården» rundt midten av 900-tallet. Det er svært sannsynlig at stedet ble anlagt av en stormann (Reitan 2006). Faret ligger rett ved Gimsøy kloster, som ble oppført i begynnelsen av 1100-tallet, og byen Skien, som går tilbake til rundt midten av 1000-tallet (Helle 1995:26; Krag 1995:206). Klosteret ble anlagt av lendemannen Dag Eilivsson fra

Bratsberg, og datteren hans var den første abbedissen i klosteret. Sønnen, Gregorius Dags-son, var en av de mektigste lendemennene på Østlandet og sentral i kretsen rund kong Inge Krokrygg i 1150-årene (Helle 1995:22, 26, 33). I et diplom fra 1354 er det nevnt en «Haka-stein» kirke, som skal ha ligget i nærheten av Gimsøy kloster. Dette kan dreie seg om kirke-stedet ved Faret. Direkte forbindelser mellom lendemannsslekten på Bratsberg og Faret kan ikke bevises, men er ikke usannsynlige (Reitan 2006:267–269). På Ullern ble det trolig anlagt en kirke på 1000- eller 1100-tallet, og den ble holdt i hevd gjennom hele middelalder-ten (Kirkeby 1966:78). Kirken har sannsynligvis ligget i direkte tilknytning til et større gravfelt. Urnesspennen fra Nes i Sauherad er funnet på en kirkegård. Kirken er en steinkirke som ble reist i 1180. Om det stod en eldre kirke på stedet før den er usikkert, men det er et vanlig fenomen med en eldre kirke av tre på steder der det ble bygd steinkirker (Krag 1995:192–193). Steinkirken ligger for øvrig rett ved et større gravfelt. En del av en stor gravhaug ble fjernet for å bygge kirken.

Samlet sett utviser norske funn av de tidlig-middelalderske spennetyperne lignende ten-denser som de danske og svenske når det gjelder funnkontekster. En stor andel av funnene er løsfunn, og med ett mulig unntak er det ikke påvist gravfunn. Flere av funnene stammer fra byer, mulige handelsplasser eller steder der det har pågått håndverksvirksomhet. Nærhet til tidlige kirkesteder og sentrale forsamlingsplasser går også igjen, samt beliggenhet langs viktige ferdselsåreer som f.eks. Glomma, Vormå og Numedalslågen/Lågendalen. Også langs de indre dalførene, der ferdselen mellom Øst- og Vestlandet har gått, finnes det en spredning med funn av urnesspennere fra Vågå, Lom og Lesja. I flere tilfeller antydes en kombinasjon av samlingsfunksjoner i forbindelse med kult og en form for handel. Mange av gårdene som funnene er gjort på, kan settes i sammenheng med sentrale religiøse, ideologiske og sosiale funksjoner/institusjoner både i førkristen og tidlig kristen tid. Dette er steder og funksjoner/institusjoner som forbindes med et ledende samfunnssjikt. Det som mer generelt preger den norske utbredelsen, er at funnene konsentrerer seg til Østlandet. Utenfor Østlandsområdet dominerer byfunnene. Ellers forekommer et skatte- eller offerfunn fra Tydalen i Sør-Trøndelag. Dette funnet bør kanskje helst sees i sammenheng med det samiske offerfunnet fra Lycksele og med gravfunnet fra den samiske gravplassen ved Vivallen. Det forekommer imidlertid spennere i skattefunn sør i Skandinavia, fra områder som ikke representerer overgangssteder mellom en norrøn og en samisk befolkning, eller som ikke kan tilskrives samisk kultur. Dette gjelder funn fra bl.a. Blekinge og Falster. Det alle depotene har til felles, er at de er funnet i utkanten av spennetypernes hovedutbredelsesområde.

Dansk politisk innflytelse på Østlandet i tidlig middelalder

Bruken av disse spennetyperne viser en forbindelse til dansk område. Det er der spennene er vanligst og har størst utbredelse. Det er også i dansk område at spennetypernes utvikling kan dokumenteres gjennom eksemplarer med vikingtidens stilarter fram til spennere med romanske trekk. Spennenes forbindelse til dansk område understrekes dessuten av den manglende utbredelse innen datidens «svenske» område i Målar-regionen og Midt-Sverige (Wester-gren 1986:12; Pedersen 2001:30) og i norsk område utenfor Østlandet. Det må imidlertid tas et visst forbehold angående Svealand pga. manglende metalldetektorsøking der. Som jeg vil komme nærmere inn på, kan også utbredelsen i Øst-England, innenfor det tidligere «Danelagen», tas til inntekt for at spennene kan knyttes til danske kontakter.

Det har vært diskutert om urnesspenner har vært brukt av kvinner eller menn (Bertelsen 1994:351), og konklusjonen er foreløpig at det ikke kan vites sikkert. Det samme gjelder fuglespenner og spenner av Ålborg-gruppen. Følges tradisjonen for spennebruk tilbake til vikingtid, er det imidlertid bare ringspenner som bæres av menn. Øvrige spennetyper har vært forbeholdt kvinner (Bertelsen 1994:351; Solberg 2000:231–232). Tradisjonen støtter slik sett en antagelse om at det er kvinner som har hatt på seg urnesspenner (Bertelsen 1994:351), fuglespenner og spenner av Ålborg-gruppen.

Urnesspenner er blitt tolket som symbol for den danske kongemakten og den tidlige kirken, og personer som har båret slike spenner, er blitt satt i forbindelse med et øvre samfunnsjikt (Westergren 1986:10–12; Gräslund 1991:133; Bertelsen 1994:348, 351). Flere faktorer tyder likevel på at urnesspenner *ikke* bare kan ha vært forbeholdt det høyeste samfunnsjiktet (Bertelsen 1994:358). Det samme kan sies om fugleformete spenner som for det meste er svært enkelt framstilt (Pedersen 2001:19–20). Dette gjelder f.eks. serieproduksjon og den utbredte bruken av spenner, inkludert lavkvalitetsspenner og feilproduserte eksemplarer. Det faktum at spennene som regel er relativt «enkle» og framstilt av kobberlegering, antyder også at spennene er blitt båret av en større del av befolkningen i dansk område. Kun unntaksvis opptrer forgylte spenner og spenner av sølv.

Situasjonen er muligens en annen i Norge. Her er to av tre fuglespenner spesielt flott utformet, og hovedparten av urnesspennene er preget av god kvalitet. Kun tre eksemplarer synes å være resultat av dårlig støping, spennene fra Bekkevoll, Seierstad og Faret; de to sistnevnte er bare preget av mindre «skjønnhetsfeil». Flere spenner er også forgylt. Hovedgruppen av norske urnesspenner er dessuten ensartete og tilhører trolig et avgrenset tidsrom, ca. 1050–1100. Gjennomgangen av funnstedene viste også at en rekke funn stammer fra gårder som på forskjellige måter kan knyttes til sentrale funksjoner, samlingssteder og tilstedeværelsen av ledende slekter eller familier.

For å få en idé om spennenes betydning i norsk sammenheng kan det være interessant å kaste et sideblikk til et annet område der noen av de samme typene av danske spenner finnes utbredt: Øst-England. Bruk av danske spenner går et stykke tilbake i vikingtid i Øst-England. Jane F. Kershaw (2009:302, 305, 311, 2010:277–303, 412–442) hevder at de danske smykkene kan settes i sammenheng med danske kvinner i Danelagen (878–937 e.Kr.). Smykkene representerte en bevisst signalisering av skandinaviske kulturelle forbindelser og identiteter. Formidlingen av skandinavisk identitet og kontakter fortsatte imidlertid i engelsk område i tiden *etter* Danelagen. Dette skjedde gjennom bruk av angelskandinaviske smykketyper utover i siste halvdel av 900-tallet og begynnelsen av 1000-tallet. Ifølge Kershaw bar også angelsaksiske kvinner slike smykker i dette tidsrommet. Det skyldtes trolig at en dansk elite dominerte i det området som tidligere hadde vært under dansk styre, og at størsteparten av befolkningen hadde dansk bakgrunn. I dette området lønte det seg derfor å spille på skandinaviske forbindelser. Situasjonen endret seg i løpet av første halvdel og rundt midten av 1000-tallet. Da ble de skandinaviske stilartene ringerike- og urnesstil brukt på gjenstander som først og fremst assosieres med menn, for eksempel beslag til stigbøyer. Disse gjenstandene utgjorde en stor gruppe funn som ble populære under påvirkning av Knut den stores skandinaviske hoff (1014–1035 e.Kr.). De finnes spredt i *hele* England og ikke bare innen det forhenværende Danelagen (se også Owen 2001:220). I dette tidsrommet var det få skandinaviske gjenstandstyper som forbindes med kvinner: en rund spenne med ringerikestil, et par urnesspenner, noen fugleformete spenner og to runde, gjennombrutte

spenner i urnesstil. Disse spennene var så godt som utelukkende utbredt innenfor det området som utgjorde Danelagen rundt 100 år tidligere. Spennene tilhørte altså et område der signalisering av dansk identitet pågikk fram til begynnelsen av 1000-tallet (Kershaw 2009:307, 2010:300–303, 377–379). Kershaw antyder at de danske spennene fra overgangen mellom vikingtid og tidlig middelalder symboliserte noe annet enn det de tidligere danske spennene gjorde, men konkretiserer ikke hva. Spennenes utbredelsesmønster innen det tidligere Danelagen mener jeg kan tyde på at noen fortsatte å kommunisere dansk identitet og/eller skandinaviske forbindelser på et tidspunkt da dette ikke lenger var et dominerende trekk, og muligens ikke gav samme prestisje som tidligere.

Kanskje hadde «danske» spenner en lignende betydning på Østlandet. Både arkeologiske og skriftlige kilder tyder på at de politiske forbindelsene mellom Østlandet og Danmark var sterke og gikk relativt langt tilbake i jernalderen, gjennom vikingtid og til merovingertid (Myhre 1992:266; Krag 1995:89; Solberg 2000:280; Skre 2007:461–469). Østlandet var på samme måte som Øst-England et grenseområde med skiftende tilhørighet til langt ut på 1000-tallet. I et kortere tidsrom i første halvdel av 1000-tallet (1028–1035) var dessuten både Norge og deler av England underlagt den danske kongen Knut den store (Krag 1995:177–179, 188, 225). I første halvdel av 1000-tallet skiftet norske og danske konger stadig på å ha overherredømme i Viken og på Østlandet. Fra rundt midten av 1000-tallet og framover stabiliserte situasjonen seg. Heretter ble Norge og Danmark styrt av egne konger, og Østlandet forble del av et norsk område (Krag 1995:188, 225). Selv om Østlandet var under norsk styre fra og med Magnus den gode og framover under Hardrådeætten, fantes det antakelig en forestilling om området som en dansk-norsk grenseprovins fram til 1200-tallet (Krag 1995:177–179). I konfliktsituasjoner fortsatte dessuten den gamle skikken med å vende seg til Danmark for støtte. Danske forbindelser og kulturelle kontakter ble derfor opprettholdt og pleiet i Østlandsområdet, selv om regionen var under norsk styre. Harald Hardråde henvendte seg f.eks. til danekongen Svein Estridsson for støtte, før han utfordret Magnus Olavsson til å dele kongemakten med seg. Da kong Magnus døde, dro Tore, Magnus' bror, til kong Svein. Han fikk en høy stilling hos danekongen, noe han tydeligvis foretrakk framfor å tjene kong Harald (Krag 1995:171, 179). Det var for øvrig kong Magnus som oppfordret broren til å oppsøke den danske kongen (Sturluson 1992a:28–31). Dette antyder at de to kongene hadde god kontakt og et godt forhold til tross for rivaliseringen som pågikk mellom dem. Opprettholdelsen av slike politiske og sosiale kontakter kan kanskje forklare det tilsynelatende paradokset at hovedparten av de norske funnene av urnesspenner og fuglespenner tilhører tidsrommet med norsk styre mellom ca. 1050–1100. Selv om Østlandet var norsk i denne perioden, var kontakten mellom dansk og norsk område omfattende. Spennene kan sees som uttrykk for dansk innflytelse på Østlandet og som tegn på den intense sosiale kommunikasjonen som pågikk mellom områdene.

En medvirkende grunn til at Østlandet forble norsk i tidlig middelalder, var antakelig at de norske kongene gjerne holdt til i Viken på slutten av 1000-tallet for å forhindre at danskene tok området (Krag 1995:225). Det indre politiske styret i Norge krevde til en stor grad politisk tilstedeværelse av kongen eller hans lendemenn for å beholde kontroll over regionen. På denne tiden ble også de tidligste norske byene grunnlagt, og kongene bodde gjerne i byene, spesielt i vinterhalvåret (Krag 1995:212). Framtredende familier har sannsynligvis vært tilstede i de tidlige middelalderbyene ved kongens hoff eller følge. Tilstedeværelsen av kongen og hans følge kan ha skapt en politisk situasjon der en alternativ, politisk og sosial

forbindelseslinje til Danmark var viktig å formidle hos medlemmer av det høyeste samfunnssjiktet. Det politiske fokuset ble flyttet fra Viken fra ca. 1130, fordi det ikke lenger bare var fra dansk område den norske kongemakten ble utfordret. Fra dette tidspunktet eskalerte interne stridigheter under borgerkrigstiden (Helle 1995:12–16, 19–21).

Bruk av «danske» spenner som uttrykk for signalisering av danske kontakter kan underbygges gjennom bruk av spenner i norsk område i vikingtid. Insulære ringspenner som er funnet i norske kvinnegraver fra 800-tallet, kan kaste lys over emnet. Det er blitt foreslått at kvinnene som ble begravd med slike smykker, signaliserte en «fremmed» forbindelse. Kanskje hadde de reist til eller vokst opp i de norrøne koloniene på De britiske øyer. Dette må ha utgjort en statusfaktor i Norge i vikingtid. Kvinner som vokste opp på De britiske øyer, kan ha blitt giftet inn i familier i «hjemlandet» som ledd i ekteskapsallianser (Glørstad 2010:116, 124–126). På lignende måte er det argumentert for at skålfornete spenner, som er den vanligste spennetypen i Norge og Skandinavia i vikingtid, signaliserer nordisk etnisk opprinnelse i områder utenfor Norden i denne perioden (Magnus 2005; Kershaw 2009, 2010). I norsk og skandinavisk sammenheng uttrykte de samme spennene husfruestatus og tilhørighet til et selveiende bondesjikt (Magnus 2005). Østlige spennetyper fra vikingtid og tidlig middelalder finnes ofte i samiske kvinnegraver. De er blitt tolket som identitetsmarkører for en samisk befolkning. Enkelte gravfunn inneholder slike smykker, men er ellers preget av et «norrønt» utstyr. Man har antatt at gravene representerer samiske kvinner som er giftet inn i norske/norrøne familier (Storli 1991:95–101). Også menns bruk av hjemlig produserte ringspenner i vikingtid kan ha betydning, da bruk av kappe og ringspenne synes å ha vært forbeholdt en spesiell sosial rolle av høy rang. Spennene har sannsynligvis uttrykt formelle forbindelser mellom alliansepartnere i det maktpolitiske spillet i tidlig rikssamlingstid (ca. 850–950 e.Kr.). De inngikk trolig i et gavebyttesystem for å signalisere forholdet mellom en leder og hans følge eller partnere. En slik bruk av ringspenner bygde på irske og kontinentale forbilder (Glørstad 2010:233, 281–282).

Det virker altså som om det eksisterte en innarbeidet tradisjon for at draktsmykker uttrykte sosial identitet og fremmede forbindelser i Norge i vikingtid. Signalisering av «dansk» identitet eller forbindelse ved overgangen mellom vikingtid og tidlig middelalder kan derfor ha bygd på en allerede eksisterende tradisjon. I denne tradisjonen fungerte draktsmykker som et sosialt felt for kommunikasjon (sml. f.eks. Eicher 1999). Feltet ble opprettholdt og utviklet gjennom kontinuerlig deltagelse ved en systematisk bruk av bestemte spenner. På denne måten ble det dannet en norm for hvordan identiteter ble uttrykt, og hvilke identiteter som var akseptable å formidle (Pader 1980:144–145; Sørensen 1997). Endrede forhold i samfunnet påvirket feltet, for eksempel hvilke forbindelser som det var ønskelig å uttrykke. Mens det i tidlig rikssamlingstid i vikingtid kan ha vært fordelaktig å understøtte en bakgrunn fra eller forbindelse til De britiske øyer, kan danske kontakter ha vært viktigere å underbygge og formidle ved overgangen til middelalder. Det er imidlertid blitt hevdet at det insulære innslaget i smykker som ringspenner og den symbolbakgrunnen de henspilte på, er blitt benyttet nettopp for å danne en *motvekt* og et alternativ til danekongenes interesser i Norge (Glørstad 2010:233). I denne sammenhengen er det interessant at det kan påvises en dansk «innflytelse» i smykkematerialet tilbake til merovingertid på Østlandet, med «danske» spennetyper som bl.a. fuglefibler (Røstad 2008), samt ovale og rektangulære skivefibler (Ørnsnes 1966). Dette kan muligens tyde på at en kommunisering av danske forbindelser går like langt tilbake som de danske politiske kontaktene på Østlandet.

Situasjonen på Østlandet er mer uklar i vikingtid når det gjelder lignende «signalementer», da det er gjort få undersøkelser av regionale forskjeller mellom skandinaviske smykketyper i dette tidsrommet.

Akkurat hvilke typer kontakter de «danske» smykkene kan ha henspilt på i overgangen mellom vikingtid og tidlig middelalder, er vanskelig å definere. Gjennom sagalitteraturen går det fram at ekteskapsallianser har vært en utbredt skikk i disse periodene. To av Harald Hardrådes barn, kong Olav Kyrre og søsteren Ingegjerd, ble f.eks. giftet med henholdsvis datter og sønn (konge av Danmark, Olav Hunger) av danekongen Svein Estridsson (Helle 1995:20; Krag 1995:178–179, 184). Kong Svein skal selv ha vært gift med en av ladejarlen Svein Håkonssons døtre. Snorre Sturluson poengterer for øvrig slektskapsforbindelsene gjennom giftemål mellom den opplandske jarlen Orm, ladejarlene, en stormann på Sola og danekongen Svein Ulvsson/Estridsson (Sturluson 1992a:kap. 41). Ragnhild, datter av Magnus Berrføtt, ble giftet med Harald Kesja, sønn av danekongen Erik Eiegod (Sturluson 1992b:kap. 22).

Fremmede smykker i jernalderen er ofte blitt tolket som uttrykk for eksogami, dvs. inn-gifte av kvinner fra fjerntliggende områder som ledd i ekteskapsallianser mellom slekter i ulike områder (jf. Storli 1991; Glørstad 2010; se også Arrhenius 1995; Straume 1995, Magnus 2004, 2007). Tanken er at kvinnene har brukt smykker fra det området de opprinnelig stammer fra. Danske smykketyper kan slik sett ha representert danske kvinner og/eller kvinner med dansk bakgrunn. Nå er det imidlertid ikke sikkert at det var kvinner som bar smykkene. En annen sosial skikk som har vært praktisert i det aktuelle tidsrommet, er oppfostring av hverandres barn. Skikken fremmet kontakt mellom ledende familier og slekter. Samtidig gav den barnet et ekstra «sikkerhetsnett», fordi det fikk en utvidet familie som var forpliktet til å beskytte det (Crawford 1999:122–126). Det er blitt sådd tvil om jenter ble sendt til oppfostring (se for eksempel Evans 1997:118–120; Crawford 1999:126). I følge Snorres kongesagaer finnes det imidlertid flere eksempler på at oppfostringspraksisen omfattet jenter i Skandinavia i vikingtid. *Ynglingesagaen* (Sturluson 1992d) forteller at dronning Gauthild av Svealand, sender sønnen til oppfostring hos sin egen fosterfar Bove i Västergötland. Gyda, datteren til kongen i Hordaland, er ifølge *Harald Hårfagres saga* (Sturluson 1992a) til oppfostring hos en mektig bonde i Valdres. I *Olav Tryggvasons saga* (Sturluson 1992e) nevnes fosterfedre for Astrid fra Obrestad, moren til Olav Tryggvason, samt Tyre, datteren til danekongen. I *Olav den helliges saga* (Sturluson 1992c) vokser Astrid, datteren til sveakongen Olav Eiriksson, opp hos en stormann i Västergötland. I både Gauthild og de to Astridenes tilfelle nevnes det for øvrig at den biologiske faren er i live når døtrene har nådd voksenalder. Dette mener jeg tyder på at skikken praktiseres likt når det gjelder gutter og jenter ved at barna sendes til oppfostring også når de biologiske foreldrene lever.

Kanskje har østnorske kvinner eller menn som vokste opp i dansk område, brukt danske spennetyper for å uttrykke at de hadde forbindelser dit. Det er også mulig at danskfødte barn som ble oppfostret hos velstående slekter på Østlandet, har signalisert en dansk etnisk opprinnelse gjennom spennene. Alternativt kan man tenke seg en henspilling på danske sosiale forbindelser, for eksempel danske aner eller dansk politisk kontakt og forbindelseslinjer uavhengig av om dette var en realitet eller ei, jf. forholdene i Øst-England i tiden etter Danelagen, i en politisk situasjon der slike forbindelser kunne lønne seg. Det sosiale feltet der draktsmykkene fungerte som et kommunikasjonsmiddel, vil likevel ha virket regulerende

på bruken. Det innebar antakelig at det var en viss kontroll med hvem som fikk tilgang til og var tillatt å bruke de «danske» spennene. Dette forklarer kanskje best at det østnorske materialet til en stor grad omfatter like, serieproduserte spennere. I en periode da Østlandet fungerte som «et felles dansk-norsk 'rom' for politisk aktivitet» (Krag 1995:179), bidro den politiske situasjonen stadig til å fremme vedlikehold av danske sosiale forbindelser.

Note

1 Oversikten er utarbeidet gjennom søk i landsdelsmuseenes gjenstandsdata-baser, og jeg kan ha oversett enkelte funn.

Takk til

Gaute Reitan for at han generøst delte den informasjonen han hadde samlet inn om urnes-spennere med meg, og til Eva Bonnevie for hjelp til bearbeiding av bilder.

Summary

A strange bird: “Danish” brooches and affiliations in eastern Norway in the Viking and Medieval Ages

A number of brooches of Danish origin or influence, dating to the end of the Viking Period and beginning of the Medieval Ages, have been found in the eastern part of Norway: Urnes brooches, bird brooches and a brooch that belongs to the so-called Ålborg-group. These brooches are found in many of the earliest medieval towns: Oslo, Tønsberg, Bergen, Borgund and Trondheim. The Danish brooches have also been found at places that are connected to central functions and associated with leading families in the society, near some of the earliest medieval churches and important religious and/or judicial assembly-places from the Viking and pre-Viking Period. The majority of the brooches come from the region of “Østlandet” and consist of two connected series. Each of the two series was probably produced from a common model. The production of these brooches took place during a restricted period between c. 1050–1100, and this is presumably also their period of use. This period coincides with a phase in Norwegian history when Østlandet was subject to strong Danish political influence after a period of Danish rule of the region. Although Østlandet was ruled by Norwegian kings throughout the second half of the 11th century, Danish political and social relations remained strong. In this eastern Norwegian context the Danish brooches may have functioned as a means to express a Danish affiliation and possibly a Danish family background. In light of the historical conditions, it must have been of interest to cultivate such cultural and social connections in case of Danish political interference or potential reconquest of the region.

Litteratur

Arrhenius, B.

1995 Women and gold. On the role of women in society at the time of the Great Migrations and their relationship to the production and distribution of ornaments. I *Produksjon og samfunn. Om erverv, spesialisering og bosetning i Norden i 1. Årtusen e.Kr. Beretning fra 2. nordiske jernaldersymposium på Granavolden 7.–10. mai 1992*, redigert av H.G. Resi, s. 85–96. Varia, Vol. 30. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.

Bergman, K. og I. Billberg

1976 Metallhantverk. I *Uppgrävt förflutet för PKbanken i Lund. En investering i arkeologi*, redigert av A. W. Måtensson, s. 199–212. *Archaeologica Lundensia. Investigationes de Antiquitatibus Urbis Lundae*, Vol. VII. Kulturhistoriska Museet, Lund.

Bergstøl, J.

2008 *Samer i Østerdalen? En studie av etnisitet i jernalderen og middelalderen i det nordøstre Hedmark*. *Acta Humaniora* Vol. 325. Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo, Oslo.

Bertelsen, L.G.

1992 Præsentation af Ålborg-gruppen – en gruppe dyrefibler uden dyreslyng. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* s. 237–264.

1994 Urnesfibler i Danmark. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* s. 345–370.

Bonde, N.K., O.H. Christensen og K. Haveman

1991 *Dendrokronologiske undersøgelser på Nationalmuseet 1990*. Arkæologiske udgravninger i Danmark 1990. Det Arkæologiske Nævn, København.

Braathen, H.

1989 *Ryttergraver. Politiske strukturer i eldre rikssamlingstid*. Varia, Vol. 19. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.

Brendalsmo, J.

2009 Kirkens gårder. Forholdet mellom kirker og gårdstun i norsk middelalder. I *Den tapte middelalder? Middelalderens sentrale landbebyggelse*, redigert av J. Martens, V.M. Martens og K. Stene, s. 81–88. Varia, Vol. 71. Kulturhistorisk museum, Fornminneseksjonen, Oslo.

Christensen, P.B. og E. Johansen

1992 En handelsplads fra yngre jernalder og vikingtid ved Sebbersund. I *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* s. 199–231.

Crawford, S.

1999 *Childhood in Anglo-Saxon England*. Stroud, Sutton.

Dunlop, A.R.

1985 Rapport. Kroken 3. Riksantikvaren. Utgravningskontoret for Bergen.

Eicher, J.B.

1999 Introduction: Dress as Expression of Ethnic Identity. I *Dress and Ethnicity. Change Across Space and Time*, redigert av J.B. Eicher, s. 1–5. 2. opplag. Berg Ethnicity and identity series. Berg, Oxford.

- Evans, S.S.
1997 *Lords of Battle. Image and reality of the comitatus in Dark-Age Britain*. The Boydell press, Woodbridge.
- Flodin, L. og C. Runeby
1986 Innberetning over de arkeologiske utgravningene i Tollbodgaten 9–11, Øvre Langgate 65, Tønsberg, 1983. Del 1, tekst. Upublisert rapport. Tønsberg.
- Fosvold, A.
1936 *Bygdebok for Stor-Elvdal. Bidrag til bygdens historie*. Solia forlag, Hamar.
- Fuglesang, S.H.
1980 *Some aspects of the Ringerike style. A phase of 11th century Scandinavian art*. Mediaeval Scandinavia supplements, Vol. 1. Odense University Press, Odense.
- Glørstad, Z.T.
2010 Ringspennen og kappen. Kulturelle møter, politiske symboler og sentraliseringsprosesser i Norge ca. 800–950. Upublisert doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo, Oslo.
- Gräslund, A.S.
1991 Runstenar – Om ornamentik och datering. *TOR, Tidsskrift för arkeologi* 23:113–140.
- Hedeager, L.
2003 Kognitiv topografi: Ædelmetalldepoter i landskabet. I *Snartemofunnene i nytt lys*, redigert av P. Rolfesen og F.A. Stylegar, s. 147–165. Skrifter, Vol. 2. Universitetets kulturhistoriske museer, Oslo.
- Helle, K.
1995 *Under kirke og kongemakt 1130–1350*. I Aschoughs Norgeshistorie, Vol. 3, redigert av K. Helle, K. Kjeldstadli, E. Lange, S. Sogner. Aschehoug, Oslo.
- Herteig, A.
1957 *Kaupangen på Borgund*. Borgund og Giske bygdeboknemnd.
- Hohler, E.B.
1984 Drager i tre og sten. Refleksjoner over stilpåvikning og fiksering av former. I *Romanske stenarbejder* 2, redigert av J. Velle. Forlaget hikuin, Moesgård.
- Hårdh, B.
1999 Förord. I *Fynden i centrum. Keramik, glas och metall från Uppåkra*, redigert av B. Hårdh, s. 1–2. Acta archaeologica Lundensia. Series in 8°, Vol. 30. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
2003 Förord. I *Fler fynd i centrum. Materialstudier i och kring Uppåkra*, redigert av B. Hårdh, s. 1. Acta archaeologica Lundensia. Series in 8°, Vol. 45. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
2010 Viking Age Uppåkra. I *Från romartida skalpeller till senvikingatida urnesspännen. Nya materialstudier från Uppåkra*, redigert av B. Hårdh, s. 247–316. Acta archaeologica Lundensia. Series in 8°, Vol. 61. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Iregren, E. og V. Alexandersen
1997 De döda berättar. 5.1. Vivalen grav för grav. I *Möten i gränsland: Samer och germaner i Mellanskandinavien*, redigert av I. Zachrisson og M. Nockert, s. 81–84. Monographs, Statens Historiska museum, Vol. 4. Statens Historiska museum, Stockholm.

- Kershaw, J.F.
 2009 Culture and gender in the Danlelaw: Scandinavian and Anglo-Scandinavian Brooches. *Viking and Medieval Scandinavia* 5:295–325.
 2010 *Culture and gender in the Danlelaw: Scandinavian and Anglo-Scandinavian Brooches, 850–1050*. Upublisert doktorgradsavhandling, Institute of Archaeology, University of Oxford.
- Kirkeby, B.
 1966 *Odalsboka. Fellesbind for Nord- og Sør-Odal, Bygdehistorie inntil 1819*. Sør- og Nord-Odal kommune, Lørenskog.
- Krag, C.
 1995 *Vikingtid og rikssamling 800–1130 e.Kr.* I Aschehougs norgeshistorie Vol. B.2, redigert av K. Helle, K. Kjeldstadli, E. Lange og S. Sogne. Aschehoug, Oslo.
- Larsen, A.J.
 2008 Borgund på Sunnmøre – de eldste konstruksjonene. I *De første 200 årene – nytt blikk på 27 skandinaviske middelalderbyer*, redigert av H. Andersson, G. Hansen og I. Øye, s. 41–56. UBAS – Nordisk, Vol. 5. Institutt for arkeologi, historie, kulturvitenskap og religion, Universitetet i Bergen, Bergen.
- Lønborg, B.
 1994 Masseproduksjon af Urnesfibler! *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*, s. 371–378.
- Magnus, B.
 2004 Brooches on the move in Migration Period Europe. *Fornvännen* 99:273–283.
 2005 Et etnisk signal? Noen tanker om vikingtidens kvinnedrakt. *Frå haug ok heidni* 2:9–11.
 2007 Die Frau aus Grav 84 von Szentcs-Nagyhegy und die Gleicharmigen Relieffibeln der Völkerwanderungszeit. *Communicationes archæologicæ Hungariæ* 2007:175–193.
- Molaug, M.
 1998 Smykker og draktutstyr fra middelalderens Bergen. En arkeologisk analyse i tid og rom. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi med vekt på Norden, Universitetet i Bergen.
- Molaug, P.B., L. Flodin og D. Skre
 2000 *Oslogate 6. Upublisert rapport frå utgravningene 1987–89*. NIKU, Oslo.
- Myhre, B.
 1992 Ynglingeættea i Vestfold. I *Osebergdronningens grav. Vår arkeologiske nasjonalskatt i nytt lys*, redigert av A.E. Christensen, A.S. Ingstad og B. Myhre, s. 258–266. Schibsted, Oslo.
- Nielsen, K.H. og C.P. Loveluck
 2006 Fortid og framtid på Stavnsager – om de britiske undersøgelser august 2005 og de foreløbige resultater. *Kulturhistorisk Museum Randers Årbog*, s. 63–79.
- Nordeide, S.W.
 1989 «...De beste bønder i kjøbstæden...». *En funksjons- og aktivitetsanalyse basert på gjenstandsmaterialet. Fortiden i Trondheim bygrunn: Folkebibliotekstomten*. Meddelelser, Vol. 20. Riksantikvaren, Trondheim.
- Olsen, M.
 1915 *Hedenske kulturminner i norske stedsnavne, 1*. Skrifter, Videnskabselskapet i Kristiania II, Historisk-filosofisk klasse Vol. 4. Jacob Dybwad, Kristiania.

Owen, O.

2001 The strange beast that is the English Urnes style. I *Vikings and the Danelaw. Select Papers from the Proceedings of the Thirteenth Viking Congress, Nottingham and York, 21 – 30 August 1997*, redigert av J. Graham-Campell, R. Hall, J. Jesch og D.N. Parson, s. 203–222. Oxbow Books, Oxford.

Pader, E.-J.

1980 Material symbolism and social relations in mortuary studies. I *Anglo-Saxon cemeteries 1979. The Fourth Anglo-Saxon Symposium of Oxford 1980*, redigert av P. Rahtz, T. Dickinson og L. Watts, s.143–159. BAR, Vol. 82. British Archaeological Reports, Oxford.

Pedersen, A.

2001 Rovfugle eller duer. Fugleformede fibler fra den tidlige middelalder. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*, s. 19–66.

Ramskou, T.

1955 Lindholm Høje. Second Preliminary Report for the Years 1954–55 on the Excavation of a late Iron Age Cemetery and an Early Mediaeval Settlement. *Acta Archaeologica* 26:177–185.

Reitan, G.

2006 Faret i Skien – en kristen gravplass fra vikingtid og nye innblikk i tidlig kirkearkitektur. *Viking* 69:251–274.

Rygh, K.

1879 Fortegnelse over den tilvækst af sager ældre end reformationen, som videnskabssekskabets oldsamling i Tronhjem har havt i 1878. *Foreningen til norske fortidsmindemerkers bevaring. Aarsberetning for 1878*, s. 275–290. Kristiania.

1899 Fortegnelse over gjenstande, ældre end reformationen, indkomne til Trondhjems videnskabssekskabets oldsagsamling i 1898. *Foreningen til norske fortidsmindemerkers bevaring. Aarsberetning for 1898*, s. 110–121. Kristiania.

Ryste, B.

2005 Edelmetalldepotene fra folkevandringstid og vikingtid i Norge: Gull og sølv i kontekst. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Oslo.

Rødsrud, C.L.

2005 En grav er en grav eller? *Nicolay arkeologisk tidsskrift* 94:12–20.

Røstad, I.M.

2008 Fugl eller fisk? En liten fugleformet spenne fra merovingertid. *Viking* 71:103–114.

2011 Beseglet og tapt: Historien om Ingbret Olsens seglstamp. *Viking* 74: 265–278.

Samdal, M. og G. Bukkemoen

2008 Bommestad 2. I *Hus, boplass- og dyrkningsspor. E18-prosjektet Vestfold. Bind 3*, redigert av L.E. Gjerpe, s. 247–264. Varia, Vol. 73. Kulturhistorisk museum, Fornminneseksjonen, Oslo.

Schetelig, H.

1910 Urnesgruppen. *Foreningen til norske fortidsmindemerkens bevaring. Aarsberetning for 1909*, s. 75–107. Kristiania.

- Serning, I.
1956 *Lapska offerplatsfynd från järnålder och medeltid. I de svenska Lappmarkerna*. Acta Lapponica, Nordiska Museet Vol. 11. Hugo Gebers förlag, Stockholm.
- Skaare, K.
1976 *Coins and Coinage in Viking-Age Norway. The establishment of a national coinage in Norway in the XI century, with a survey of the preceding currency history*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Skre, D.
2007 Towns and Markets, Kings and Central Places in South-Western Scandinavia c. AD 800–950. I *Kaupang in Skiringssal*, redigert av D. Skre, s. 445–469. Kaupang Excavation Project Publication Series, Vol. 1 og Norske Oldfunn, Vol. 22. Aarhus University Press, Århus.
- Solberg, B.
2000 *Jernalderen i Norge. Ca. 500 f.Kr. – 1030 e.Kr.* Cappelen, Oslo.
- Spangen, M.
2005 Edelmetalldepotene I Nord-Norge. Komplekse identiteter i Vikingtid og tidlig middelalder. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
2010 Guder-makter-mennesker-ting: Om deponering av sølv som offer. *Viking* 73:61–80.
- Steinsland, G.
2005 *Norrøn religion: Myter, riter, samfunn*. Pax, Oslo.
- Storli, I.
1991 De østlige smykkene fra vikingtid og tidlig middelalder. *Viking* 54:89–104.
- Straume, E.
1995 On the questions of exogamy as a basis for distribution in the Germanic Iron Age. I *Produksjon og samfunn. Om erverv, spesialisering og bosetning i Norden i 1. Årtusen e.Kr. Beretning fra 2. nordiske jernaldersymposium på Granavolden 7.–10. mai 1992*, redigert av H.G. Resi, s. 97–101. Varia, Vol. 30. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Sturluson, S.
1992a Harald Hardrådes saga. I *Norges kongesagaer*, oversatt av A. Holstmark og D.A. Seip, 7. opplag. Den norske Bokklubben, Oslo.
1992b Magnussønnes saga. I *Norges kongesager*. Oversatt av A. Holstmark og D.A. Seip, 7. opplag. Den norske Bokklubben, Oslo.
1992c Olav den helliges saga. I *Norges kongesager*. Oversatt av A. Holstmark og D.A. Seip, 7. opplag. Den norske Bokklubben, Oslo.
1992d Ynglingesagaen. I *Norges kongesager*. Oversatt av A. Holstmark og D.A. Seip, 7. opplag. Den norske Bokklubben, Oslo.
1992e Olav Tryggvassons saga. I *Norges kongesager*. Oversatt av A. Holstmark og D.A. Seip, 7. opplag. Den norske Bokklubben, Oslo.
- Sørensen, M.L.S.
1991 Gender construction through appearance. I *The Archaeology of Gender. Proceedings of the twenty-second Annual Conference of the Archaeological Association of the University of Calgary*, redigert av D. Walde og N.D. Willows, s. 121–129. The Association, Calgary.

Sørensen, M.

1997 Reading Dress: The Construction of Social Categories and Identities in Bronze Age Europe. *Journal of European Archaeology* 5:93–114.

Sørensen, S.

1975 Om kaupanger i innlandet. *Nicolay arkeologisk tidsskrift* 20:40–47.

Westergren, H.

1986 Urnesspännen. Upublisert CD-avhandling i middelalderarkeologi, Universitetet i Lund.

Zachrisson, I. (red.)

1997 *Möten i gränsländ: Samer och germaner i Mellanskandinavien*. Monographs, Statens historiska museum, Vol. 4. Statens Historiska museum, Stockholm.

Ørsnes, M.

1966 *Form og stil i Sydskandinaviens yngre germanske jernalder*. Nationalmuseets skrifter, Arkæologisk-historisk række Vol. 11. Nationalmuseet, København.